

Helena Pavličíková. František Mareš. Od fyziologie k filosofii. Praha: Nakladatelství Epocha 2017, 360 s.

Jan Zouhar

Helena Pavličíková věnuje již řadu let pozornost českým přírodovědcům, kteří se zabývali filozofickými problémy. Publikovala na toto téma řadu časopiseckých statí, například o Josefu Velenovském a jeho filozofické a přírodovědné činnosti, a teď přistoupila k významné a kontroverzní osobnosti Františka Mareše.

Úvodní část je věnována rekapitulaci Marešovy životní dráhy. František Mareš (1857–1942) byl od roku 1890 profesorem fyziologie na Lékařské fakultě pražské univerzity. Po maturitě v roce 1876 začal v Praze studovat na filozofické fakultě klasickou filologii, filozofii a psychologii, ale nebyl spokojen s přednáškami a po semestru přešel na fakultu lékařskou. Mezi jeho učiteli byl i Ernst Mach, který od roku 1867 přednášel v Praze lékařskou fyziku. Mareš promoval v roce 1882, habilitoval se v roce 1885 a v osmdesátých letech byl na studijních pobytech v Lipsku u Karla Ludwiga, v Berlíně u Emila Dubois-Reymonda a v Utrechtu u Hendrika Zwaardemakera. Jako fyziolog se Mareš zabýval zejména látkovými a energetickými změnami v organismech, nervovým systémem a krevním oběhem. Právě fyziologie, jejíž pojetí vyložil ve své *Všeobecné fyziologii* (1894) a šestisvazkové *Fyziologii* (1906–29) a kterou chápal široce jako teorii života, ho přivedla k filozofii. V českém myšlení se už před Marešem setkáváme s vynikajícími fyziology, kteří se zabývali filozofií – byli to Jiří Procház-

ka (1749–1820) a Jan Evangelista Purkyně (1787–1869). Jako filozof je Mareš řazen k neovitalismu a novokantismu, ke kritikům pozitivismu, ateismu, materialismu a monismu. Na Marešovo dílo navázala ve 20. letech ve své kritice pozitivismu skupina kolem *Ruchu filozofického*.

H. Pavličíková podrobně rozebírá Marešovy filozofické texty. Už v roce 1884 se Mareš v článku O životní síle, uveřejněném v *Athenaeu*, časopise redigovaném T. G. Masarykem, domnívá, že věda, fyzika a chemie nepostihují vše a že při zkoumání života zůstává něco, co věda postihnout není schopna. Nazývá to životní silou, později *vis vitalis*, a chápe ji jako duchovního činitele, jehož podstata je pro vědu nepoznatelná. Marešova kritika materialismu, darwinismu a monismu byla vedena z neovitalistických pozic. Ukazuje to jeho stať *Mechanismus a mysticismus* z roku 1897 i později například rektorská inaugurační přednáška, kterou proslavil v roce 1913, když byl na studijní rok 1913–14 zvolen rektorem pražské české univerzity, a kterou vydal knižně v roce 1914 po názvem *Život – tvůrčí síla*. Byl ve svých názorech ovlivněn Hansem Drieschem a Henri Bergsonem, především pojmem účelnost ve vitalistickém pojetí a obratem od smyslového intelektualismu k intuici. Byl přesvědčen o metafyzické podstatě života, o *entelechei* jako zvláštním autonomním dynamickém teleologickém činiteli, který vytváří rozdíl mezi neživou a živou

přírodou, tělem a duší. Ve své práci *Idealism a realism v přírodní vědě* (1901) se Mareš přihlásil ke Kantovi, přijímal jeho apriorismus, nesouhlasil však s Kantovým pojetím věci o sobě. Přejal Schopenhauerův pojem vůle, který využíval k obhajobě vitalistické teorie o přírodní účelnosti a o životní síle. Nebyl však bezvýhradným stoupencem Schopenhauerovým, pokládal Schopenhauerovu metafyziku slepé vůle za příliš naturalistickou a jeho etiku za pesimistickou. Tvůrčí světovou vůlí rozuměl Mareš křesťanského Boha, který Ježíšovým prostřednictvím vyzývá člověka ke spolupráci na „utvoření říše Boží v lidstvu“. Tento Marešův spis, zejména jeho část věnovaná kritice Masarykova vztahu ke Kantovi, zahájil v české filozofii spor o Kanta. Pro Mareše byl novokantismus příležitostí k tomu, aby orientoval přírodní vědu od kartezianismu a lockovského empirismu k humovské skepsi a Kantovu apriorismu.

V roce 1918 vyšla Marešova práce *Pravda nad skutečnost* a v roce 1922 *Pravda v citu*. Mareš vychází z toho, že citem prožíváme živou pravdu a cítíme ji jako všeobecně platný duchovní řád. Mareš odmítá racionalistický pozitivismus a naivní realismus, který ve jménu vědecké pravdy hlásá humanitu a mravnost, ale ve skutečnosti je bezcitný, bezduchý, bezmravný a bezbožný a ohrožuje kulturu. Za jeden z největších omylů pokládá intelektualismus, názor, že rozum a věda vede k poznání pravdy. Kulturu nevytváří pouze racionální osvěta a věda, ale zejména mravnost a umění, jejím základem je metafyzika a vrcholem náboženství, ve kterém hledáme plnou pravdu. Vědeckou pravdu pokládá za podmíněnou, relativní

a sledující pouze omezený výsek reality. Nepostihuje to, co zkušenost přesahuje, co je transcendentní, nepodmíněné, neproměnlivé, absolutní.

Podle Mareše člověka nejvíce znepokojují právě otázky metafyzické povahy. Sdílí Kantův názor, že metafyzika jako věda není možná, protože na metafyzické otázky nelze odpovídat exaktními metodami požívanými v přírodních vědách. Podstaty, ani podstatu života nelze poznat vědeckým způsobem. Otázka podstaty je úkolem filozofie, podstata se nám zjevuje zevnitř, její poznání vychází z intuice. Ideu hledání pravdy v nitru člověka opírá Mareš nejprve o karteziánskou jistotu myslícího já. Vědomí má ovšem proměnlivý a rozmanitý obsah. Nejvýrazněji v něm vystupují pocity, které vznikají na základě vnějších podnětů (barva, zvuk, teplo, světlo apod.). Ty se vztahují k něčemu mimo vědomí a snaží se zastínit ostatní obsahy vědomí. Ve vědomí je však podstatnější složka, a tou je cit. Citem prožívám sebe sama jako duševní a činnou bytost. Pojem zkušenosti má v Marešově filozofii významné místo pro určení hranic vědeckého poznání. Věda je omezena na lidskou zkušenost, dále její racionální schopnosti nesaahají. Věda poskytuje orientaci a užitečné vědomosti, ale nemůže řešit otázky pravdy. Uznání existence vnějšího světa je věcí víry a vůle, prokázat ji nelze. Výklad živé přírody působením životní síly, nehmotného principu *vis vitalis*, pochází z intuice a citu. Mareš zavádí metafyzický pojem duše, který není dán ve zkušenosti, který není totožný s vědomím, je to ontologický princip existující mimo vědomí, do kterého pak výsledky duševní činnosti vstupují. Duše má v lidském organismu

stejnou roli jako *entelechie* v živé přírodě, je to teleologický princip. Existenci duše sice nelze empiricky a rozumově dokázat, lze ji však rozumově uznat, protože se logicky odvozuje z toho, že celý obsah vědomí je vztažen k subjektu. Sama činnost duše, která se děje v temnu bezvědomí, pak vystupuje navenek v podobě vědomých duševních jevů.

Mareš problém pravdy neřeší pouze jako otázku noetickou, ale jako otázku etickou. Kritériem cesty k pravdě není vnější svět, ale nitro člověka, jeho cit a intuice. Cesta k hlubšímu poznání, k „nadfyzikálnímu“, metafyzickým pravdám je v pudové instinktivní činnosti, ve vnitřním bezprostředním zření pravé skutečnosti. Cit je tedy na rozdíl od pocitu prostředek, kterým člověk „cítí“ (poznává) především existenci nadosobního, obecně platného duchovního řádu, který je základem řádu mravního, který ukládá člověku povinnosti, ale také umožňuje svobodné rozhodování. Duchovní svět dává lidskému životu smysl a hodnotu, úkolem života je tvořit hodnoty, kterými vývoj života postupuje nad člověka.

V třicátých letech se Mareš kriticky vyslovil i k marxismu v práci *Dialektický*

materialismus. Filosofie Leninova (1937). V roce 1939 vydal své poslední knižní dílo, práci *Soumrak duchovní kultury před svítáním* s podtitulem *Srovnání středověké filosofie křesťanské s přírodní vědou a filosofii nové doby*. Ve 20. a 30. letech ho hluboké nacionalistické přesvědčení přivedlo ke spolupráci s politickou pravicí a s hnutím a časopisem *Vlajka*.

Helena Pavličíková svou monografii promyšleně rozvrhla. Rekapituluje Marešův život a dílo, věnuje se místu Františka Mareše nejprve v proměnách fyziologie a posléze v proměnách filozofie druhé poloviny devatenáctého a první poloviny dvacátého století. Postupně analyzuje Marešovy filozofické spisy a zvláště se věnuje Marešovým názorům ve sporu o Kanta, při obraně *Rukopisů*, v boji o Univerzitu Karlovu a její insignie a v dalších polemikách. Citlivě se dotýká Marešových politických aktivit. Přehledně ukazuje hodnocení Marešovy filozofie jeho příznivci i kritiky. Text vhodně doplňují cenné přílohy a bibliografie prací Františka Mareše. Monografie Heleny Pavličíkové představuje mimořádně cenný příspěvek k poznání tradice českého filozofického myšlení.

---

prof. PhDr. Jan Zouhar, CSc.

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
 Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika
 zouhar@phil.muni.cz